

کتابتِ محمدیہ کتب خانہ جامعہ اسلامیہ لاہور

۳۵۷۷

۲۲۲

۸۱۹۳

نمبر ۱

تاریخ و جہان

نام کتاب تحقیق مسیح الجورین با احادیث السنن و صحیح
فہم کتاب

فہم تحقیق

نمبر ۱

عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَآلِهِمُ السَّلَامُ

بفضل خالق الارض والسموات جاعل النور وظلمات رسالہ عجیبہ یعنی

تحقیق مسیح الجورین

بالحجائتین السان والصحیحین

مصنفہ مولانا مولوی مشتاق احمد صاحب بیہوشی الدہلی

حب الحکم

عالمنا علی انہما موافقہ الامامین سلاسلہ مولانا حافظ محمد حبیب الدہلی

ہاستام

مولانا ابوالدجا مولوی حافظ محمد ولی الدین صاحب ہمت شاعر العلوم

بہر حق جو کہ ہے واقفہ مستحقہ
چند لکھنویوں کے ساتھ

تحقیق مسیح الجورین

بالحادیث

السین و الصّحیحین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی رسولہ
 سیدنا محمد وعلی آلہ واصحابہ اجمعین
 افا بعد میگوید احقر الانام واحد من العوام الراجی رحمۃ ربہ الصمد
 ماضی شتاق احمد کہ از دیر ارادہ می داشتم کہ در تحقیق مسلح مسیح بود
 غیر شنیدن کہ نفوذ آب را منع نہ کنند تحریری موجب و فتوائے مختصر
 از احادیث رسول رب اکبر علیہ وعلی آلہ وصحبہ الصلوٰۃ والسلام
 الی یوم المحشر تطبیق نمایم و بعد متبع احادیث صحیحہ و تفحص اخبار مرفوعہ ہر چه
 در فہم ناقصم از عدم جواز مسلح جو رہین غیر شنیدن جاگزین شدہ است بر آ
 خیر خواہی اسلام مسلمانان را آگاہ کنم کہ گروہی را از مصلیان صلوة

درین غلطی مبتلا و از منشار احادیث این باب ناآشنای یا بم آری

گر بینم که نابینا و چاه است
گر خاموش بنشینم گناه است

فاقول بدان، اصلحك الله تعالى در حدیث صحیحین وارد

شده است و معمول به جمله اهل سنت و الجماعت یعنی هر چهار مذہب
گردیده اینست - عن المغيرة بن سبعة قال كنت مع رسول
صلى الله عليه وسلم فتنوضأ فاهويت لا مزع حقيقه
قال دعهما فاني ادخلتهما طاهرتين فمسح عليهما - متفق عليه
كذا في بلوغ المرام -

ترجمه روایت است از مغیره بن شعبه که گفت بودم همراه کاب
رسول الله صلی الله علیه وسلم پس وضو فرمودم و خواستم که هر دو موزه
از پائے مبارک برکشم فرمود بگذار و بکشش موزه ها زیرا که داخل کرده
ام هر دو پارا در حالیکه پاک اند پس مسح فرمود بر هر دو موزه انتهی -
درین حدیث و احادیث دیگر صحیحین لفظ خفین وارد شده است
ذکر جوهر بن اصلا نیست و حدیث هزار استقدین از فقها و محدثین
باعتبار قوۃ اسناد و قریب حدیث متواتر شمرده اند در مسک الختام
است بزرگ گفته این حدیث مروی است از مغیره بشصت طریق در
ابن مندۃ منجمله آن چهل و پنج طریق ذکر کرده - انتهی -

در هدایه فرموده المسمی علی الخفین جائز بالسنة والاخبار

فیه مستفیضة حتی قيل ان من لمیرا لکان مبتدعا
ترجمہ - مسیح بر خفین جائز است موافق ثبوت از سنت رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم و احادیث درین مشہور اند تا آنکہ گفته شده است
کیک مسیح خفین را جائز اند مبتدع یعنی از اہل سنت خارج است -
و علامہ محمد ابراہیم حلبی در غنیۃ المستمل فرمودہ و قال ابو یوسف
خبر المسیح بجوزہ نسخ الکتاب لشہرتہ و قال الکرخی
اخاف الکفر علی من لمیرا المسیح لان الاثار جاءت فیه
فی حیز النواقر و قال احمد بن حنبل لیس فی قلبی من المسیح
شیء فیه اربعون حدیثا عن اصحاب رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم ما رفعوا و ما وقفوا - و قال شیخ الاسلام
و الدلیل علی ان من لمیرا المسیح علی الخفین کان
ضالاً ما روى عن ابی حنیفۃ انه سئل عن مذهب
اہل السنۃ و الجماعۃ فقال هو ان تفضل الشیخین
یعنی ابابکر و عمر علی سائر الصحابۃ و ان تعجب الختین
و ان ضعی المسیح علی الخفین -

ترجمہ - و گفت امام ابو یوسف رحمہ اللہ حدیث مسیح نسخ کتاب اللہ
درست است زیرا کہ مشہور است و گفت کرخی نسبت کیک مسیح خفین را
جائز اند خوف کفر دارم چرا کہ احادیث درین باب تا درجہ تو اترسیدہ
اند و فرمود امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ دل من از جانب ثبوت مسیح خفین ہتج

شک نیست درین افرجهیل حدیث مرفوع و موقوف از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم به ثبوت پیوسته اند و گفت شیخ الاسلام و دلیل برگزیده بودن کسیکه مسیح خفین را جائز نداند اینست که از امام اعظم سوال کردند از علامت مذهب اهل السنه و الجماعة پس فرمود علامت این است که تفصیل دهمی شیخین یعنی حضرت ابو بکر و حضرت عمر را بر سایر صحابہ و دوست داری خفین یعنی حضرت عثمان را و حضرت علی را و مسیح بر خفین جائز شماری - انتہی -

فی الجمله در باب ثبوت مسیح خفین حدیثیکه محدثین آنرا متواتر المعنی گفته اند و علمائش را علامت مذهب اهل السنه و الجماعة قرار داده حدیث مذکور است که دلالت بر جواز مسیح خفین دارد و مسیح جور بین حالامعنی خفین و جور بین و ما به الامتياز در معانی اینها و تصریح عدم جواز مسیح بر جور بین غیر شیخین از کلام بلاغت التیام بهیقتی ثانی حضرت مولانا شاه ولی الله دهلوی رح باید شنید و بچشم بصیرت و اعتبار بعد گزاشتن تعصب و اصرار تحریر این سر حلقه محدثین نامدار باید دید در مصنفی شرح موطا در باب المسیح علی الخفین می فرمایند -

مسئله حدیث سائر موضع فرض است که ممکن باشد تابع مشی و راه مسافر را در حاجات خود زود حظ و تر حال و غیر آن نه منسوبی که منع نفوذ آب نه کند مانند پلکے تا به جامه و بنات نه جر موق که خفی بالائے خفی دیگر پوشند و لباس در قدم چند قسم است خف و نعل و جورب و جرت

و یکے را بر دیگرے استمال نمی کنند پس نعل سائر تمام قدم نیست تا
 شتالنگ پس بقیاس این صفت نفسی پیدا شد در حد خف و ستر ساق
 بالائے شتالنگ نفواست زیرا کہ فرضیت غسل را بر این موضع را نهیت
 پس در حد سائر موضع فرض گفتیم تا بر تمام قدم الغائے سائر ساق دلالت
 کند و جورب از جامه و بنات و مانند آن می باشد و تنقیح آن جسی
 است کہ نفوذ آب را منع نہ کند پس احتراز کردیم از آن و جرموق خفی است
 کہ بالائے خف پوشند پس از آن نیز احتراز کردیم و چون در افراد خف نیک
 در میان مسلمین شایع بوده است چه سلف و چه خلف نظر کردیم امکان مشی
 در آن صفت لازم یا فیم و چون امکان مشی متفاوت است بحسب لطافت
 خف و کثافت آن چنانکہ در تعالیٰ بینیم کہ در نعل ستر نہیں طاقت مشی
 بست کرده و سی کرده کہ اہل بد و میر و نہ کجا پس قدریکہ اہل رفاہیت
 از آن منفک نیستند اخذ کردیم پس این حد ستر شد و خفے کہ از غذا سازند
 و اسفل را بچرم کثیف گرفته باشند حکم خف دارد - انتہی بلفظہ -
 ازین عبارت حضرت شاہ صاحب امر جور بیکہ منع نفوذ آب نہ کند
 خواہ از جامہ باشد یا از بنات یا از غیر این ہر دو واضح گردید کہ حکم
 خف ندارد و حد خف بر آن صادق نمی آید و مسح بر آن جائز نباشد -
 و جناب نواب صاحب بھوپال نیز درین سلسلہ موافق مجبور اند و بر ساق

می فرمایند بر آن کسی که (یعنی مسح) دو شرط است یک آنکه بر طهارت کامل پوشیده باشد و بعد از آن اگر حدثنی رود او بر آن مسح کند و این بر تقدیر اراده طهارت کامل از طاهرین است کما سبق و یحتمل که آن هر دو طاهر باشند از نجاست و این مرویست از داود و می آید احادیث مقوی قول اول - دوم آنکه مستفاد از سنی نیست که کامل باشد زیرا که متبادر از اطلاق همین است و آن اینست که باشد سائر قوی مانع از نفوذ مالی غیر محرق پس مسح کرده نشود بر موزه غیر سائر عقبین و نه محرق که محل فرض از و س نایا باشد و نه بر منسوج زیرا که مانع نیست از نفوذ آب و نه بر معصوب الهی بعینه -

اگر کئی حدیث جواز مسح جور بین در ترمذی و ابی داود و ابن ماجه و مسند احمد موجود است پس چرا عمل مسح جور بین جائز نباشد - گویم فی الواقع در ترمذی و مسند احمد و ابوداؤد و از مغیره بن شعبه رزم و در ابن ماجه از ابوموسیٰ اشعری رزم حدیث مسح جور بین موجود است مگر مسح جور بین تنها دلالت ندارد بلکه بر جواز مسح جور بین مع التعلین کما فی الترمذی عن المغیره ابن شعبه قال توضاء النبی صلی الله علیه وسلم

و مسح الجور بین و التعلین - ترجمه روایت است از مغیره

بن شعبه که وضو فرمود نبی صلی الله علیه وسلم مسح کرد بر جور بین و تعلین و قریباً من هذا فی الكتب الثلاثة الاخره و لهذا در حاشیه

حدیث هذا شیخ عبدالحق محدث دہلوی از خطابے نقل می نمایند

معنی الحديث. ان يكون قد لبس النعلين فوق الجوربين
 كما قاله الخطابي وقال لم يقتصر على مسحهما بل ضم اليهما
 مسح النعلين وعلى من يدعى الاختصار على مسحهما الدليل
 فتدبر (ترجمہ) معنی حدیث این است کہ بوقت مسح پوشیدہ باشند
 نعلین بالا کئے جوربین چنانکہ خطابے گفتہ است و نیز خطابی گفتہ اقتصا
 نہ فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بر مسح جوربین بلکہ ہمراہ ایشان
 مسح نعلین ہم فرمود و بر کسیکہ دعویٰ اقتصار بر مسح جوربین کند دلیل باید
 آورد و طیبی گفتہ و معنی قولہ والنعلین هو ان يكون قد لبس النعلين
 فوق الجوربين و در تہایہ در بیان مذہب امام اعظم رحمہ اللہ کہ مسح بر جوربین
 وقتے جائز است کہ منعل باشند فرمودہ و ہو محل الحديث و در شرح
 جملہ ہذا سرآمد محدثین علامہ بدر الدین عینی میفرمایند۔ ای کون الجوربين
 منعلان هو محل الحديث الذي رواه ابو موسى عن النبي صلى الله عليه وسلم
 وغيره و اراد بهذا الكلام الجواب عن هذا الحديث الذي
 احتج به لانه يقول ان المسح على الخف ورا على خلاف
 القياس لان النص يقتضي الفصل فلا يلحق به غيره
 الاما كان في معناه من كل وجه فثبت بدلالة النص
 لا بالقياس فلو لم يكن المنعل مراد في حديث ابى موسى
 وغيره يكون زيادة على النص بخبر الواحد وذا لا يجوز كذا
 في الكافي۔

ترجمہ۔ ۱۔ بودن جورب منحل محل حدیث ابی موسیٰ وغیرہ است و ارادہ کرده است صاحب ہدایہ از آوردن این کلام جواب از حدیثیکہ صاحبین بدان حدیث براسئے جواز مسیح جدیدین حجتہ آورده اند امام اعظم میفرماید مسیح بر خفین خلافت قیاس وار و شدہ است زیرا کہ کتاب اللہ مقتضی غسل است پس بلحق نخواہد شد بخفت غیر خفت الا وقتیکہ بجمیع وجوہ مصداق خفت بودہ باشد پس ثابت خواہد شد مسیح بر جوربین منعین در حدیث ابی موسیٰ وغیرہ مراد نباشد زیادت بر کتاب اللہ از خبر واحد ثابت خواہد شد و ایراد باین نیست۔ انتہی۔

غرض حدیث مذکور مسیح جوربین تنہا دلالت ندارد و اہم حدیثی دیگر ثابت مسیح جوربین کہ مرفوع و صحیح الاسناد باشد۔ سنن در نظر این قاصر النظر نگاہ شدہ مع ان اسناد ہذا الحدیث ایضاً مشکوٰۃ فیہ امام ابو داؤد و بعد مسند و اسناد حدیث ہذا انکارش ثابت می کنند و منی فرمایند مشہور از روایت منیرہ بن شعبہ ثبوت مسیح خفین است نہ جوربین عبارتہ کذا۔ قال ابو داؤد

کان عبد الرحمن بن مہدی لا یحدث بہذا الحدیث لان المعروف عن المغیرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم منہ علی الخفین۔ ترجمہ۔ گفت ابو داؤد و عبد الرحمن بن مہدی این حدیث روایت نمی کرد زیرا کہ معروف از مغیرہ ہمین است کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم

بر خفین مسح فرمودند - انتہی -

اقول - وجہ مسح امام بوداؤ و اینست کہ در اسناد وایت مسح مجورین

از مغیرہ بن شعبہ اباقیس راوی متفرد است و ہم مخرج است فی التقریب

ابوقیس الاودی و مدادی ربما خالف من السادسہ دوم اینکه

مخالف است بروایت مشہورہ ثبتہ مسح خفین ، اقد بر صحیحین و امام ابو

نسائی فرمودہ قال ابو عبد الرحمن ما تعلم احدا تابع اباقیس

على هذا الرواية والصحيح من المعايير ان النبي صلى الله عليه

وسلم مسح على الخفين ترجمہ کہ تا ابو عبد الرحمن بعد انیم کہے را کہ

شایع ابوقیس شدہ باشد و روایت این حدیث و صحیح از مغیرہ ہمین است

کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم بر خفین مسح فرمودند انتہی -

و نسبت حدیثیکہ از ابی موسیٰ اشعری را وی است امام بوداؤ و میگویند -

کہ متصل و قوی نیست حیث قال و مروی هذا ايضا عن ابی موسیٰ

الاشعری عن النبي صلى الله عليه وسلم انه مسح على الجورین

ولیس بالتصل ولا بالقوی - ترجمہ - روایت کردہ شدہ است

حدیث ہذا بواسطہ ابی موسیٰ اشعری از نبی صلی اللہ علیہ وسلم کہ مسح

فرمودند بر مجورین مگر متصل و قوی نیست انتہی -

در حاشیہ ابوداؤد وجہ عدم اتصال حدیث ابی موسیٰ اشعری را این

نوشتہ لاندہ من روایۃ الضحاك بن عبد الرحمن بن غزرب

عن ابی موسیٰ و لم یثبت سماعه منه و وجہ ز قوی بودن این گفتار
 لان رواية الضحاك عن عيسى بن سنان ضعفه احمد وابن
 معين وابو زرعة والنسائي.

اگر کوئی امام ترمذی حدیث جورین حسن صحیح منسب بوده پس بر احتمال ضعف
 پیدا خواهد شد گویم اما اولاً و ثانیاً که امام ابو داؤد جرح کرد و جرح مفسر و امام
 مسلم و امام احمد بن حنبل و ابن مهدی نیز بر اسناد این حدیث جرح کردند
 کما بهی پس حسب قاعده مسلمة اصول حدیث الجرح مقدم علی التعلیل جرح
 آنکه مذکورین بر تعدیل امام ترمذی مقدم خواهد بود و امام نووی فرموده جائیکه
 در اسناد حدیث ما بین امام مسلم و امام احمد بن حنبل و ابن مهدی از امام
 ترمذی اختلافی واقع شود هر یک از این آنکه مذکورین بر امام ترمذی
 مقدم خواهند بود.

و اما ثانیاً پس بعد تسلیم صحت محمول بر جورین خواهد بود که منقل باب شد چنانکه
 الفاظ حدیث بر معیت جورین و تعلیل و الاست میکنند کما سبق و کما قال
 العلانیة الحلبي في عنیة المستملی و به قول الامام ان المسح للحنك
 علی خلاف القیاس فلا یصلح الحاق غیره به الا بطریق الدلالة
 وهو ان یكون فی معنی الخف و معناه الساتر لمحل الفرض الذی
 متابعه المشی فیہ فی السفر و غیره القطع بان تعلیق المسح للحنك لیس
 لصورة الخاصة بل لمعناه للزوم الحرج فی النزاع المتكرر فی اوقات
 الصلوة فوقع عنده ان هذا المعنی لا یتحقق الا فی المنع فلیس

محل الحديث وهو ما روى الترمذی وصححه من حديث المغيرة استه
عليه السلام مسح على الجوربين والتعلين هذا ان سلم تصحيح الترمذی
ولا فقد نقل تضعيفه عن الامام احمد وابن مهدي ومسلم
وقال النووي كل منهم لو انصرف قد روى الترمذی مع
ان الجرح مقدم على التعديل انتهى.

اگر گوی برای ثبوت مسح جوربین همین کافیست که از صحابه مسح جوربین منقول
شده است کما فی ابوداؤد وفتوی امام ابو یوسف و امام محمد نیز موافق
عمل صحابه بر جواز مسح جوربین موجود است کما فی کتب الفقه بلکه خود حضرت
امام اعظم از قول اول رجوع فرموده اجازت مسح جوربین و اندک
فی العینی و غیره -

گویم جور بیکه علماء دین برین اجازت مسح داده اند جور بین تخمینین اند نه غیر
تخمینین که حکمش از عبارات مصنفی و مسک الختام نقل شد که مسح بر جور بیکه نفوذ آب
را منع نکند درست نیست و حدیث براس صادق نبی آید پس بر جور بیکه
صحابه مسح فرمودند و صاحبین فتوی دادند جور بین تخمینین اند که حکم خفت دارند
چنانچه امام ترمذی بعد ایراد حدیث جور بین می فرماید - وهو قول غیر

واحد من اهل العلم ویریقول سفیان الثوری و ابن المبارک
والشافعی و احمد و اسحاق قالوا یمسح علی الجوربین و ان لم
یکونا تعلین اذا کانا تخمینین و فی الباب عن ابی موسی
ترجمه - و این قول غیر واحد از اهل علم است و موافق همین میگوید

سفیان ثوری وابن المبارک وشافعی واحمد واسحاق گفته اند مسح کند بر جور بین اگر چه نعلین نباشد و قتیکہ شخنین باشند و دریں باب از ابو موسیٰ ہسم روایت است۔

انہیں کلام امام ترمذی بوضوح انجامید کہ نزد کسانیکہ مسح بر جور بین جائز است بشرط است باینکہ جور بین شخنین باشند و در ہدایہ در بیان مذہب صاحبین فرمودہ و قال لا يجوز اذا كانا شخنین لا بد شفاہ۔

ترجمہ۔ وگفتہ اند صاحبین مسح بر جور بین جائز است و قتیکہ شخنین باشند کہ نفوذ آب را مانع باشند و علامہ عینی در شرح ہدایہ دریں مقام فرمودہ

وقولهما قول الجمهور من الصحابة یعنی فتویٰ جمہور صحابہ موافق

مذہب صحابین است کہ مسح بر جور بین شخنین درست است نہ غیر شخنین۔

و امام ابو جعفر طحاوی در شرح معانی الآثار و از احادیث ثبوت مسح شخنین

در بابی نقل آورده اند و برای تحقیق احادیث مسح نعلین بابی جداگانہ

منعقد فرمودہ تحقیق مجتہد اند کردہ و عدم جواز مسح نعلین ثابت نمودہ آخر الامر

در سلسلہ مسح جور بین بیگویند لانا لانہما علی المسح علی الجورین اذا

كانا صفيقين قد قال ذلك ابو يوسف ومحمد واما ابو حنيفة

فانه كان لا يراهي ذلك حتى يكونا مجلدين فيكونان كالخفين۔

ترجمہ۔۔ زیرا کہ مانع نمی کنیم از مسح جور بین و قتیکہ صفيقين یعنی شخنین

باشند ابو یوسف و محمد ہمیں گفته اند و امام ابو حنیفہ وقتے بر جور بین

اتحاد مسح میدا کہ صفيقين و مجلدين باشند پس اندرین صورت مانند شخنین

خواهند شد انتہی۔

اگر کوئی صاحب سفر السعاده کہ از جملہ محدثین اند میگویند (و بر جورب مسح کردی) یعنی حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بر جورب مسح میفرمودند و دریں عبارت ذکر جوربین ششمین نیست۔ گویم اما اولاً پس بدانکہ حال اسناد حدیثیکہ ثبت مسح جوربین است از عبارت ابو داؤد معلوم کردی کہ از ہر دو طریق یعنی طریق مغیرہ بن شعبہ و طریق ابی موسی ضعیف است و منہذا مقابل افتادہ است بحدیث مشہور مردیہ صحیحین و دیگر سنن کہ شبہ بہ مسح خمین است اگر سوائے این دو طریق طریقے دیگر صحیح الایضاً مصنف سفر السعاده بیان میفرمودند البتہ لاین حجت می شد و اذلیل فلس و اثباتاً نیز مراد مصنف سفر السعاده از جوربین موزہ ایست کہ بالائے موزہ باشند جورب متنازع فیہ چنانچہ شیخ عبدالحق محدث دہلوی شارح سفر السعاده ہمیں معنی یا اختیار فرمودہ اند بارت شرح بلفظہ اینست۔ و جورب موزہ را گویند کہ بالائے موزہ می پوشند بجهت سردی ہوا یا بگھداشت موزہ پایاں از چرک و غسالہ خواہ از صوف باشد یا از چرم و مسح بر جورب جائز است چون موزہ پایاں و بالاہر دورا بر طہارت پوشیدہ باشند نزد امام ابی یوسف و محمد مطلقاً و نزد ابو حنیفہ اگر سخت و منغل و مجلد باشد چنانچہ راہ بدان توان رفت و سبے آنکہ بر بند و بر ساق با بستہ جائز بود و اگر

نفت باشد جائز نباشد مگر آنکه تسبیح باشد سجدیکه تری آب مسح جوب
 بموزه دروں پسد گویا که هم بروی مسح کرد و در مذہب امام احمد نیز مسح
 بر موزه کہ بالائے موزه پوشیده باشند جائز است آنرا و شافعی مسح
 بر جوب درست نہ بود اگر چه منحل باشد و احادیث مذکور محبت است
 بروی انتہائی -

و آنکہ موافق شرح محدث دہلوی گفتیم کہ مراد مصنف سفر السعاده از جور ^{بین}
 موزه ایست کہ بالائے موزه پوشند و چہش اینکہ در قاموس خود مصنف
 موصوف در معنی جوب میگویند - والجوب لفافة الرجل و لفافہ مراد
 از جامہ بیرونی است در صراح است لفافہ جامہ بیرونی کہ بر پا و مرده و
 جز آن پیچند) الحاصل جامہ بیرونی وقتے صادق می آید کہ اندرونش
 ہم دیگرے باشد باین معنی جوب بین را جر موقین میتوان گفت و بر جر موقین
 نزد محققین مسح درست است لانه فی معنی الخف و ہنر و رسد احمد
 حدیثی مرفوع ثبت مسح جر موقین آورده است کما فی الکبیری
 و حکم جواز مسح و نسبت جوب تنازع فیہ (کہ در تعریفش حضرت مولانا شاہ
 ولی اللہ صاحب رحمہ میفرمایند و جوب از جامہ و نبات و مانند آن می باشد
 و نتیجہ آن جسمی است کہ نفوذ آب را منع نہ کند) و ہیچ کتابے از کتب حدیث
 وفقہ بنظر نہ در آمدہ و نہ کہ ام علیہ از متقدمین و تاخرین فقہار و محدثین جانب
 جواز مسح بر جنس جوب بین غیر شیشین رفته است فاما مسح بر جور بین شیشین ^{بلای}

از صحابه منقول شده است زیرا که جوهر بین شستن حکم خفین دارند حدیث
موافق تصریح مولانا شاه ولی الله صاحب هین است که سائر موضع فرض
است که ممکن باشد تنایج مشی و راه مسافر را در حاجات نه مسوجی که منع نفوذ
آب نه کند و این تعریف و شستن هم یافته می شود نهانی حکم الخف پس
چون عدم جواز مسح جوهر بین غیر شستن مطابق استنباط از احادیث رسول ثقلین
علیه صلوٰه رب المشرقین و المغربین و موافق تصریح جمہور علماء از
محدثین و فقہا ثابت شد باز برای جوازش اصرار نمودن و بجهت
تن آسانی و آرام طلبی در اوقات صلوٰه خمسہ بر آن مسح نمودن و عمل
حدیث متفق علیہ صحیحین (مسح خفین) را که بدرجہ تواتر و شهرت رسیده
باشد گذاشتن بکذب دعوی عمل بالحدیث و مظهر اتباع نفس کشیت
است - من انچه شطیلاغ است با تو گفتم فاش به تو خواه از سخنم
پند گیر و خواه ملال -

تنبيه

در وضو مسح بر عمامه تنها کفایت نمیکند تا آنکه مسح سر نه کرده باشد
در موطا امام مالک است قال مالک انه بلغه ان حیا بن
بن عبد الله الانصاری سئل عن المسح على العمامة فقال
لا حتى يمس الشعر بالماء - ترجمه - حیا بن عبد الله انصاری

سوال کرده شد از مسح بر عمامه پس گفت کفایت نمیکند تا آنکه مسح کند مو
سر را تا ب انتہی۔

مالک عن هشام بن عروہ ان اباہ عروہ بن الزبیر کان ینزع العمامۃ ویمسح
راسہ بالماء۔ ترجمہ۔ عروہ بن الزبیر بر میداشت عمامہ از سر و مسح میکرد
سر را تا ب انتہی۔

اگر گوئید در حدیث صحیح مسلم ثابت شده است کہ سر و کائنات صلی اللہ
علیہ وسلم بر عمامه مسح فرمودند گوئیم آنچه در حدیث صحیح مسلم ثابت میشود نہ
صرف مسح بر عمامه است بلکہ حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم اول بر ناصیہ
مسح فرمودہ بر عمامه اتمام فرمودند چنانکہ از الفاظ حدیث مفہوم میشود۔

عن المغیرۃ بن شعبۃ قال ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم

توضأ فمسح بनावیۃ و علی العمامۃ و علی الخفین رواہ مسلم۔

ترجمہ۔ گفت مغیرہ بن شعبہ بدستیکہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم وضو

فرمودند پس مسح کردند بر پیشانی و بر عمامه و بر خفین علاوه ازین محققین را

در معنی این حدیث تا وسیلے دیگر هست میگویند اتمال وارو کہ آنوقت

حضرت نبی صلی اللہ علیہ وسلم مسح بر پیشانی کرده باشند و چون عمامه را در

کردند بواسلے حدیث تسویہ عمامه را مسح بر عمامه فهمیدہ باشند ملا علی

قاری در شرح حدیث بذا ویرم رقاعہ می گویند قال بعض الشراح من

علمائنا یحتمل انه مسح بनावیه و بسوی عما مته بیدایه فحسب الراوی
تسویته العمامة عند المسح مسحاً. انتهى.

مولانا شاه ولی الله صاحب درصفی نسبت حدیث هذا میگویند. در
حدیث سلم ثابت شده است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم در سفری
مسح بر ناصیه کرده و بر عمامه اتمام نموده پس هر وقتیکه عسیر شود در رفع
عمامه متحسب است اکمال مسح بر عمامه انتهی. غرض ازین حدیث هرگز
مسح بر عمامه تنها فهمیده نمی شود.

و همچنان مسح بر خمار برای زن کفایت نمیکند تا آنکه مسح سر نه کرده
باشد در موطا امام مالک است مالک عن نافع انه رای صفیة
بنت ابی عبید امرأة عبد الله بن عمر متنازع خمارها و
مسح علی راسها بالماء و نافع یومئذ صغیر. ترجمه
نافع دید صفیه زن عبد الله بن عمر را که بر میداشت معجز خود را و مسح میکرد
بر سر خود بآب و نافع آن روز صغیر بود انتهی.

درین مقام مولانا شاه ولی الله صاحب رحمه الله علیه میگویند. مترجم
گوید آنچه ازین آثار مفهوم میشود آنست که مسح بر عمامه و خمار تنها کفایت نمیکند
تا آنکه مسح سر نه کرده باشد و امام محمد در موطا میفرمایند بلغنا ان المسح
علی العمامة کان فترك وهو قول ابی حنیفة و العامة من
فقهاءنا ترجمه رسید است باین سئله که مسح بر عمامه بود پیشتر
پس از آن موقوف شد و همین است قول ابی حنیفة و جمع فقهاء و

و این آثار از صور دیگر ناصیه مسح کنند و تمام ناصیه مسح را بر عمامه مسکلت است و الله اعلم. و در بعضی منوی نیز نسبت قلت قال این عمل را بخیر المسح علی العمامة بالخمار میگویند. و در بعضی منوی نیز نسبت قلت قال این عمل را بخیر المسح علی العمامة بالخمار میگویند. و در بعضی منوی نیز نسبت قلت قال این عمل را بخیر المسح علی العمامة بالخمار میگویند. و در بعضی منوی نیز نسبت قلت قال این عمل را بخیر المسح علی العمامة بالخمار میگویند.

مذهب ما انتہی -

و حدیثیکہ در سنن ابی داؤد و از ثوبان رضی اللہ تعالیٰ عنہ مرویست کہ
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لشکری فرستاد و حکم فرمود کہ بر عمامہ و خفاف
مسح نمایند محمول است بر عذر زیر کہ موافق روایت دارقطنی این لشکر
را سروی رسیدہ بود پس ہر گاہ قدم آوردند بر رسول خدا صلی اللہ علیہ
وسلم امر کرد ایشان را باینکہ مسح کنند بر عمامہ و موز ہا کہ فی مسک الختام -

و سوائے این ویکہ آثار یکہ مثبت مسح عمامہ ہستند نیز و متحققین ہمہ معلول اند
کما قال الفاضل الکھنوی فی التعليقات المجددات و اگر معلول
ہم نباشند متعارض نمیتوانند نہ باینکہ قطبہ کہ بر فرضیت مسح سترالت
میدارد کہ قال اللہ تعالیٰ و امسحوا برؤوسکم و قیاس مسح عمامہ
و خمار بر مسح خفین قیاس بر مسح القمار قیاس ہے زیرا کہ حدیث مسح خفین
مشہور است کہ زیادتش بر کتاب اللہ ہر دو نسبتہ اند قال العلامة
الحلبی فی غنیۃ المسندین و انما مسح الخمار علی هذه الاشياء
لان الكتاب دل علی فرضیۃ الغسل و المسح و لم یرد
فی هذه الاشياء كما ورد فی مسح الخف من الشهرة لیجوز
بہ نسخہ الكتاب فی نقل حکم الغسل او المسح الیہما کما فی الخف
فی الجرح و تلحق بہ بطریق الدلالة ترجمہ - جزیں نیست کہ
جائز نہ شد مسح بریں اشیاء یعنی عمامہ و خمار زیرا کہ کتاب اللہ بر فرضیت
غسل و مسح دلالت میکند و دریں اشیاء چنان احادیث وارد شدہ اند

روایت کا خف

کہ در مسیح خفین کہ بدرجہ شہرت رسیدہ اند تا جائزہ شود نسخ کتاب در نقل حکم
غسل یا مسح جانب عمامہ و خمار مثل خفت و گیرایکہ مثل خفت در جرح ہم
برابرینند تا ملحق شوند بخت بطریق دلالت انتہی - و ہذا آخر الکلام
فی ہذا المقام واللہ تعالی اعلم و علمہ التمام

بیچہ طبع وقادہ ہرچہ سنجہ زنی بڈالا دیکھا ناصر الاسلام مولوی

مسیح صبا ناصر امپوی

زہے این سالہ خجے ین کلام
برآوردہ شد رشتہ ین نظام
کلامی کہ گوئی پیسم کہ ام
فصیح بلیغ ذوی الاحترام
کہ یابم بفکرش سن اختتام
کہ می نوش در یاد جانان ام
بگو سر بریزد الدالخصام
۱۳۰۶

بہ تحقیق مسیح علی الجورین
ز قول ہمیز نہ نسل نبی
بیانی کہ مثلش بحیب عدم
خجہ بیچہ صبیح صحیح
ز دم خمیہ بالائے عرش خیال
نوا سنج قلم چنان شد سرو
قلم کرد ناصر بواہوس

خلاصہ استفتاء عدم جواز مسیح جو رہین غیر تخمینین علمائے دہلوی
سوال :- مسیح جو رہین کا کیا حکم ہے -

جواب :- قاموس میں لکھا ہے الجورب لفافۃ الرجل اور صراح

میں لفافہ کی معنی اس طرح کہ ہیں۔ لفافہ جامہ بیرونی کہ برپا و جزاں سچید پس
 قاموس اور صراح سے واضح ہوا کہ جورب رقیق ہوتا ہے سو وہ ہم معنی خف
 کے نہیں ہے بنا برائے کہ جورب کی معنی لفافۃ الرجل ہے اور خف اس معنی
 میں متعل نہیں ہوا کیونکہ مفاخف کا عرفاً یہ ہے کہ سائر اور متابع المشی ہوا اور
 پانی اس میں نفوذ نہ کرے اور جورب پر ولالت خف کی قاصر ہے تو جورب
 جب تک حکم خف میں نہ ہو یعنی مجلد اور منعل یا تخمینین نہ ہو تو مسح اس پر
 جائز نہ ہوگا۔ لان الخف فی الشرع اسم للخذ من الجلد اللسان
 الملکبین فصاعد النکح ما فی البحر وغیرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
 وسلم نے اسی جورب پر مسح کیا کہ جو ہم معنی خف کے تھا عرفاً یا خف کے اور جورب
 پہنکر مسح کیا ہو و الجورب خف یلبس علی الخف الملکب۔ پس عمل امر متفق
 پر کرنا چاہیے کہ اختلاف سے دور ہو پس واضح ہوا کہ پائنتابہ رقیق پر مسح
 جائز نہیں کیونکہ یہ حکم خف میں نہیں ہے بلاریب کے مالا یخف علی
 الماھر بتعامل السلف الصالحین۔

۱۲۸۱
سید محمد نذیر حسین

زین شرف سید کونین شد
شہر رقیق حسین ۲۹۳۳

محمد بن عبد اللہ
محمد بن حسین

۱۲۹۲
نعم المودود انصاری

۱۲۹۳
محمد عبد الحمید

۱۳۸۹
محمد بن حسین

یہ جواب صحیح ہے کیونکہ مسح جورب میں کوئی حدیث صحیح ثابت نہیں اور
 یہ صحابہ سے صحت کو پہنچا ہے۔

یہ کتاب میں فقہ مجلس اشاعت العلوم مدرسہ نظامیہ بنی گنج آباد دکن سے مل سکتی ہیں

زاد اسپیل الی دارالتحلیل - مؤلف مولانا مولوی مفتی محمد سعد اللہ صاحب موم
یہ رسالہ حجاج و زائرین بیت اللہ کے لئے نہایت مفید ہے۔ اس میں مناسک
فضائل حج و عمرہ و منوعات و مکروہات احرام و خطبہائے حج و مقامات قبولی
اور مقامات متبرکہ وغیرہ کے احوال متبرکہ کتب فقہ سے اخذ کر کے نہایت خوبی
کے ساتھ لکھے گئے ہیں۔ یہ رسالہ پیشتر دو دفعہ چھپا تھا لیکن اب کے مجلس اشاعت العلوم
نے ایک نیا یہ تہذیب اور دلکش طرز سے اس کو مرتب کر کے اپنے سلسلہ اشاعت میں
داخل کر لیا ہے۔ چھپائی عمدہ۔ کاغذ سفید چکنا۔ ۵۰ پونڈی۔ حجم ۷۷ ۳۴ صفحات قیمت ۴۰/-
العروة الوثقی - مؤلف جناب مولوی سید غلام محمد برہان الدین صاحب قادری مہاجر
یہ رسالہ عربی زبان میں لکھا گیا ہے۔ مؤلف سلمہ اللہ تعالیٰ نے آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کی رویت مبارک اور فضائل رویت کو بہت عمدگی کے ساتھ بیان کیا ہے
اپنے رنگ میں بہت عمدہ رسالہ ہے حجم ۷۷ ۱۴۴ صفحات قیمت ۵۰/-
الوسيلة العظمی - مؤلف جناب سید غلام محمد برہان الدین صاحب قادری مہاجر۔ یہ رسالہ سلیس
عربی زبان میں لکھا گیا ہے۔ مؤلف سلمہ اللہ نے اس رسالہ میں آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
ذکر ولادت با سعادت کے وقت جواز قیام اور فضائل قیام کا ثبوت دیا ہے اور دلائل
عقلیہ و نقلیہ سے اچھی طرح ثابت کر دیا ہے کہ قیام کی اصل علت اور لم کیا ہے، حجم ۷۷ ۱۴۴ صفحات قیمت ۴۰/-

مقاصد الاسلام حصہ پنجم

حضرت مولانا مولوی حاجی حافظ عارف باللہ محمد انوار اللہ صاحب قبلہ مدظلہ کی مفید تصانیف اور ان کے برکات سے کون واقف نہیں ہے۔ حضرت قبلہ مدوح کی تصانیف موجودہ زمانہ کی اقتضا کے موافق حمایت اسلام کی کامل ضمانت اور علوم و برکات اسلام کی اشاعت کیلئے پوری کفیل ہیں۔ مقاصد الاسلام کے نام سے حضرت مدوح نے ایک مفید سلسلہ تصانیف کی بنیاد ڈالی ہے۔ انعقاد مجلس اشاعت العلوم کے پیشتر اس سلسلہ کے چار حصے شائع ہو چکے ہیں۔ اب مجلس نے یہ پانچواں حصہ بھی شائع کیا ہے اور دیگر حصص زیر طبع ہیں۔ اس حصہ میں تصوف، سنیہ، جہزہ، فقر و فقیہی، خلافت، نبوت، اہلبیت، صحابہ کے مفید حالات اور خلفائے راشدین کی خلافت پر نہایت عمدہ پیرایہ میں عقلی و نقلی بحثیں کی گئی ہیں اور نہایت محققانہ طرز سے ہر ایک بات ثابت کی گئی ہے۔ چھپائی عمدہ، کاغذ سفید چکنا، ۵۰ پونڈی حجم ۱۶۸ صفحات قیمت ۶/-

محمد علی الدین، مہتمم مجلس اشاعت العلوم

